

Upplandslagen – hur hänger den ihop?

Minna Sandelin

1. Inledning

Syftet med denna studie är att beskriva Ärvdabalken i Upplandslagen utifrån referensbindning, som är ett av de centrala sätten att skapa sammanhang eller kohesion i välformade texter. Sammanhang framhålls vanligtvis som det viktigaste kriteriet när man inom textlingvistik diskuterar vad en text är (t.ex. Hellspong & Ledin 1997). Studien går ut på att analysera olika språkliga medel som Ärvdabalken (ÄB) använder sig av i fråga om referensbindning och på att beskriva textstrukturen i denna fornsvenska lagtext som föremål för en referentanalys.

En välformad text hänger samman både i fråga om innehåll och struktur men vad som de facto avses med sammanhang varierar däremot beroende på vilken språklig nivå som studeras eller om man med sammanhang i stället syftar på faktorer utanför språket. Referensbindning är endast ett av sätten att skapa sammanhang i text med språkliga medel. Till de grundläggande textbindningsmekanismerna brukar även tematik, konnektivbindningar och linearisering (Josephson 1991:28) räknas. Textbindning är ett komplext nätverk som genomsyrar texten på olika plan och dess kollektiva uppgift är att få en innehållsligt koherent text att hänga samman även språkligt.

Begreppet *referens* kan i språkvetenskap användas för två olika perspektiv på en och samma företeelse. För det första kan referens avse förhållandet mellan ett språkligt uttryck och en entitet (referent) som detta uttryck hänvisar till i den utomspråkliga världen (SAG 1:216). De språkliga uttryck som hänvisar till referenter utanför språket är oftast nominalfraser. För det andra kan referens betraktas ur ett språkinternt perspektiv varvid fokus ligger på de språkliga uttryck som representerar en utomspråklig referent i en text. Detta är fallet i analyser av referensbindning. För att skilja mellan referenten utanför språket och de språkliga uttrycken använder jag i fortsättningen begreppet *textreferent* i det senare fallet (om detta begrepp i tidigare forskning t.ex. Fossetøl 1980:124ff., Vagle et al. 1993:134ff.).

Ett centralt studieobjekt inom referensbindning är hur man återkommer till en viss textreferent på andra ställen i texten, dvs. hurdana bindningar som uppstår mellan förekomsterna av en och samma textreferent. Genom dessa semantiska bindningar kan texten t.ex. upprepa textreferenten (*husfru – husfrun*) eller tillägga ny information till den (*husfru – hun ok frændær hænne*). Ofta alstrar en

textreferent ett flertal bindningar som kan länkas samman till en sammanhangskedja eller ledfamilj (t.ex. *husfru sinni – husfru – hun – moþer – husfrun – husfrun – husfrunæ*).

En ny textreferent tillför texten ny information (person, föremål, företeelse, idé e.d.) och kan ses som det första ledet i en potentiell bindning eller ledfamilj. Denna studie av referensbindning har nya textreferenter som utgångspunkt i kartläggningen av vilka textreferenter som är centrala i ÅB och vilka typer av bindningar och ledfamiljer som uppstår kring dessa textreferenter.

2. Referentanalys av äldre svenska texter

Någon referentanalys av den fornsvenska laggenren har inte gjorts tidigare. Upplandslagen eller de övriga fornsvenska landskaps-, lands- eller stadslagarna har mig veterligt inte varit föremål för någon textlingvistisk analys över huvud taget. Det finns dock språkhistoriska undersökningar av andra svenska genrer som fokuserar på textuella faktorer. Bl.a. har Gunilla Byrman (1998, 2000) undersökt förändringar i tidningsnotisgenren under 250 år (1746–1997) inom ramen för projektet Svensk sakprosa. I den språkliga textanalys som ingår i undersökningen beskriver Byrman textbindningsstrukturen i notisgenren utifrån bl.a. referensbindning. Enligt undersökningen är referensbindningen genomgående stark under hela undersökningsperioden, dvs. notistexterna utnyttjar referensbindningar för att skapa sammanhang i texterna. Referens- och konnektivbindningen kan enligt Byrman komplettera och ibland även kompensera varandra som textbindande medel i notiser. Betraktad i sin helhet har textbindningen dock blivit lösare i notisgenren sedan 1700-talet, inte minst på grund av den fragmentariserande pratminustekniken (Byrman 1998:57–104).

Några textstrukturella aspekter på historiografiska texter, främst satskonnektion och referentstruktur, har undersökts av Nils Jörgensen (1988:127–132). Jörgensens material består av texter från 1500-talet till 1700-talet. De centrala referenterna i materialet består av manliga individer, medan kvinnliga referenter vanligen framställs i olika roller genom män.

Harry Näslunds avhandling (1991) ger ett diakront perspektiv på referensbindning i svenska facktexter inom ekonomi, medicin och teknik i två genrer (vetenskap och populärvetenskap) under tiden 1895–1985. Näslund undersöker fyra typer av semantiska relationer och relaterar dem till innehållet i texterna. Denna jämförelse av relationstyperna i de olika texterna och genrererna ger vid handen att bindningsmönstren ändrats under den undersökta tiden av flera både språkliga, utomspråkliga och kontextuella skäl.

3. Material och metod

Materialet till denna undersökning utgörs av Ärvdabalken i Upplandslagen som är en av de åtta balkarna i Upplandslagen (UL). Studien utgår från A-handskriften (daterad till ca år 1300 t.ex. av Schlyter 1834) och excerperingen

har gjorts genom Schlyters utgåva (1834). Till skillnad från andra landskapslagar behandlar Ärvdabalken i UL ett spektrum av familjerättsliga frågor med anknytning till såväl arv som giftermål; UL saknar nämligen en särskild giftermålsbalk (Wessén 1965:18–29, Holmbäck & Wessen 1933:xvi). Innehållet i en balk påverkar förekomsten och frekvensen av olika bindningstyper och därför gör denna analys av ÄB inte anspråk på att beskriva referensbindningen i Upplandslagen i sin helhet. Den ger ändå en bild av hurdana språkliga möjligheter en fornsvensk text har till sitt förfogande för att få texten att hänga ihop. Ärvdabalken har valts till föremål för analysen, eftersom den på grund av sitt innehåll kan antas innehålla olika slags både animata och inanimata textreferenter som i fråga om referensbindning kan bete sig olika.

En viktig uppgift i denna studie av referensbindning är att identifiera nya textreferenter med hjälp av textkontexten och kontrollera vilka av dem som är centrala. Centrala textreferenter är sådana som etablerar sig, dvs. bildar en ledfamilj i texten. Detta betyder att en textreferent ska ha minst två bindningar i den fortsatta texten efter att ha blivit introducerad. Dessutom är det framför allt två kriterier som är viktiga för att lista ut vilka textreferenter som är de mest centrala. För det första är det antalet textkontexter (flock, flockgrupp eller paragraf) där denna textreferent bildar en ledfamilj och för det andra ledfamiljens längd i textkontexten.

Min studie av ÄB är en lexikogrammatisk beskrivning av referentstrukturen och utgår från en tudelning i grammatiska och lexikaliska bindningar. Grammatiska bindningar anger identisk referens med textreferenten med hjälp av grammatiska medel. I ÄB räknar jag med följande grammatiska bindningstyper:

1. Bestämd artikel (t.ex. bonde – bonden)
2. Personliga, possessiva, demonstrativa och relationella pronomen (t.ex. konæ – hun, brupmannum – hans, barn – þæt barn, mö – mö siælf)
3. Ändrad kasustillhörighet (t.ex. barn – barni)
4. Bisatser (t.ex. han – þæn sum drap)

De lexikaliska bindningarna anger semantiskt släktskap med textreferenten i fråga och uttrycker det genom lexikalisk variation (t.ex. hyponymi). Hit hör även associativa bindningar som kan ha en mycket lös anknytning till textreferenten. I tidigare forskning finner man olika uppställningar av bindningstyper hos flera forskare (t.ex. Enkvist 1974, Halliday & Hasan 1976, Källgren 1979, Hoey 1991, Nyström 2001) och en kombination av dem har använts som hjälp i identifiering av bindningar i denna studie. En finfördelad analys av olika bindningstyper är dock inte av främsta intresse här utan i stället utgår jag från tudelningen i grammatiska och lexikaliska bindningar hos de centrala textreferenterna.

Som analysobjekt hör UL oskiljaktligen samman med de övriga landskapslagarna samtidigt som alla de nedskrivna lagarna kan ses mot den tidigare muntliga lagtraderingen. Intertextualitet mellan landskapslagarna eller mellan de olika handskrifterna av UL kommer dock inte att dryftas inom ramen

för denna analys utan referensbindning analyseras som en textintern företeelse i Upplandslagens ärvdabalk och i A-handskriften.

4. Upplandslagen och Ärvdabalken som föremål för referentanalys

Som framkommit ovan är texten i UL indelad i balkar. Balkarna är i sin tur indelade i flockar eller kapitel, något som inte är praxis i alla landskapslagar. Varje balk inleds med metatextuell information om balken i fråga, dvs. en innehållsförteckning och uppgifter om antalet flockar. Många superlativa ordalag har använts för att känneteckna ”systematiken, ordningen och tankeredan” i UL gentemot andra både tidigare och senare lagverk (Wessén 1965:20). Utanför balkindelningen finns i UL stadfästelsebrevet, förordet och additamenta. Ärvdabalken är den kortaste balken i UL mätt i antalet flockar som är 25.

Balkarna i UL kan kännetecknas som texter i en text med var sitt ämnesområde. Beroende på vad de jämförs med kan varje balk beskrivas både som makrotema och mikrotéma; en balk är ett mikrotéma i förhållande till Upplandslagen i sin helhet, men ett makrotema i förhållande till beståndsdelarna (flockarna och paragraferna) i balken. Schlyter (1877) diskuterar ordet *balk* och ger det bl.a. följande definition:

Fastän de så kallade balkarne äro delar af lagböckerna, ligger dock icke i ordet b. ursprungligen begreppet del; t. ex. kyrkbalken har icke sitt namn däraf, att den är en del af lagboken, utan däraf att detta stycke af lagen är ett hel, som innefattar hvad som angår kyrkan; och detta hela innesluter de särskilda delar (flockar), som handla om dithörande ämnen; [...] vid ordentliga lagböckers författande, de sammanhängande ämnena fördes till en balk, såsom ett helt. [Schlyter 1877:57–58]

Bland annat mot denna bakgrund är det naturligt att betrakta en balk som den längsta textuella enhet och helhet som kan tänkas som föremål för referentanalys. Upplandslagen i sin helhet är då egentligen en regional samlingsplats för dessa åtta innehållsligt självständiga juridiska texter. En balk som hålls ihop av ett gemensamt tema vidareindelas i flockar som för sin del i de flesta fall består av paragrafer. Detta betyder dock inte att en balk är den ideala textkontexten för en referentanalys. Behandlingen av enstaka rättsfall sker nämligen på flocknivå, det är inom flockarna som olika entiteter, aktörer, brott och straff konkretiseras och ges språklig form. Det är sålunda i dessa kortare textkontexter, flockar och ofta till och med enstaka paragrafer som vissa textreferenter uppenbarar sig och där en meningsfull referentanalys kan äga rum.

För Ärvdabalkens del verkar det ställvis vara tämligen oklart vad som har styrt flock- och paragrafindelningen. Antalet paragrafer i flockar uppgår som mest till fyra (dock endast i en flock) och en knapp tredjedel av flockarna (8 flockar) saknar paragrafindelning. I flockarna med paragrafer börjar texten med

en inledande del och paragrafindelningen inträder senare i texten. De åtta flockarna utan paragrafer är korta och följer varandra på tre ställen i balken. Innehållsligt hör de nära ihop med någon av de omedelbart omgivande flockarna, dvs. de kunde eventuellt ha blivit paragrafer i stället för separata flockar. För detta talar även den omständigheten att de paragraflösa flockarna inte verkar avgränsa referensbindningen som i dessa fall ibland kan ha flera flockar som sin domän. Indelningen i flockar och paragrafer har uppmärksammats även av Holmbäck & Wessén (1933:xxii) som bl.a. konstaterar att "Ej sällan går en viktigare gräns inom en flock än mellan närstående flockar". Att referensbindningen kan avgränsas av en paragraf, en flock eller en flockgrupp är alltså en central kontextuell faktor som ska tas hänsyn till i referentanalysen.

Kontextens betydelse är avgörande även när man i materialet möter ett vacklande bruk av grammatiska kategorier som håller på att växa fram i fornsvenskan, t.ex. bestämd slutartikel. Exempelvis använder flock X inte alls bestämd form om *bonde* och endast sporadiskt om *husfru* även om de redan har blivit kända i kontexten. *Bonde* ingår i en ledfamilj som inleds med den nya textreferenten *man* (*man – bondæ sin – bonde – han – bonde – bonde – bondæ – bonde – bonde*). *Husfru* hör till en ledfamilj kring den nya textreferenten *konæ* (*konæ – konæ – husfru sinæ – husfrun – husfrun – husfru – husfru sinæ – husfru*).

I exempel (1) lyfts ett annat vanligt förekommande fall fram. En sannolik tolkning av *man* i början av flocken är pronomenet *någon*. Innehållet i kontexten gör det ändå omedelbart klart att denne *man* är en maskulin textreferent (*en man*); det var mannen som tog initiativ till giftermål och hans närmaste frände "a kono manni giptæ", dvs. "bortgifta kvinnan till mannen (Holmbäck & Wessén 1933:65)". I de fornsvenska exemplen markeras nya textreferenter med versaler. De led som ingår i en bindning eller en ledfamilj med dessa textreferenter är skrivna i fet stil.

- (1) Nu æstir **MAN** liup. ok beþes giptæ mal. aff skyldum mannum. þa þa þæn giptæ malum raþæ. sum skyldæstær ær. han a kono manni giptæ til heþær ok til husfru. [...] (fl. III)

Det kan också vara fallet att två textreferenter omtalas på samma sätt i en och samma textkontext utan att det görs en skillnad dem emellan i fråga om syftning, vilket kan leda till att de lätt sammanblandas. Exempel (2) handlar om en man och hans gäldenär vilka i början av paragrafen introduceras med uttrycket *man* respektive *annæn*. Dessa två textreferenter är centrala i paragrafen och det uppstår en ledfamilj kring båda två. Språkligt görs det emellertid ingen skillnad mellan dessa manliga individer och texten använder sig av pronominalisering oberoende av vilken av dem som avses. I exemplet har textreferenterna och de korefererande uttrycken markerats med (1) och (2), av vilka (1) står för den man som kräver en annan för gäld medan (2) står för gäldenären.

- (2) Nu kræwær **MAN (1)** giæld **ANNÆN (2)** ok ær þæt halff mark. ællr halff mark minnæ. [...] þa dömi domærin **hans (1)** nam at takæ fore þæt giæld. ok

haldi þæt þær til **han (2)** þæt atær lösir. Nu dyl **han (2)** giæld þæt sum minnæ ær. æn halff mark. þa dyli mæþ twem mannum. ok **siælwær han (2)** þriþi. Nu sighær **han (2)** þæt guldit wære. [...] Nu kræwær **han (1)** meræ æn halff mark. ok minnæ æn sæx markær. wæri sik mæþ tiu mannæ eþe. Sighær **han (2)** þæt guldit hawæ witi þæt mæþ twem wiþær wæru mannum. ok **siælwær han (2)** þriþi. Nu kræwær **han (1)** sæx markær. ællr meræ æn sæx markær. ok minnæ æn fiurætighi markær. dyl **han (2)**. dyli mæþ atærtan mannum. sighær **han (2)** guldit wære. witi mæþ fæm wiþær wæru mannum. ok **siælwær han (2)** siætti. Nu kræwær **han (1)** fiurætighi markær. ællr meræ. [...] (fl. XXV, § 1)

De ovan behandlade exemplen tar upp några vanliga textuella fenomen som präglar läsningen av UL och tolkningen av referensförhållandena i ÄB. En lagtext som UL är disponerad som ett juridiskt uppslagsverk vilket påverkar sättet att läsa den; läsaren går direkt till en viss balk och rättsfallen i den. Ur referensbindningssynpunkt är det flockarna och paragraferna som är relevanta och det är i dessa textkontexter som UL kan sägas vara både innehållsligt och språkligt sammanhängande.

5. Centrala textreferenter

Ärvdabalken är en balk vars innehåll kretsar kring såväl animata som inanimata textreferenter. Å ena sidan handlar den om giftermål och livet som äkta makar varvid textreferenter som *man*, *kona* och *barn* samt en del släktingar (t.ex. *fapir*, *moper*, *sixkini*) står i fokus. Å andra sidan kommer balken in på arvsfrågor vid dödsfall och då aktualiseras textreferenter som t.ex. *arff* och *pænningsær*. Antalet nya textreferenter är stort men majoriteten av dem får aldrig några bindningar i texten, dvs. de introduceras men omtalas inte på nytt. De textreferenter som mest frekvent introduceras som nya och som etablerar sig är *man*, *kona* och *barn*; *man* introduceras som ny 17 gånger, *barn* 14 gånger och *kona* 13 gånger. De mest centrala textreferenterna i ÄB framgår av tabell 1.

Det är föga förvånande att dessa nya textreferenter är de vanligaste. De animata textreferenterna i tabell 1 är de givna huvudpersonerna i ÄB, medan de inanimata textreferenterna signalerar vad som är kärnstoffet i balken. Textreferenten *man* är dessutom semantiskt besläktad med textreferenterna *bonde* och *fapir* som också är bland de vanligaste. På motsvarande sätt kan *kona* kopplas ihop med *husfru*, *mopir* och *mö*. Detta betyder att innehållet byggs upp kring manliga och kvinnliga textreferenter i många flockar och paragrafer. Förutom de textreferenter som räknas upp i tabell 1 finns det ett stort antal mer perifera nya textreferenter som bildar ledfamilj endast i en flock (t.ex. *goz*, *bötær*, *giæld*, *fæstning*, *gipta mal*, *morgon giæff*).

Tabell 1. Nya textreferenter i ÄB

Textreferent	Antal nya introduktioner	Textreferent	Antal nya introduktioner
man	17	bonde	5
barn	14	arff	4
kona	13	husfru	3
moþir	7	mö	2
faþir	7	pænningæ	2

Man, *barn* och *kona* är inte endast de oftast förekommande textreferenterna räknat i antalet textkontexter, utan de bildar även de längsta ledfamiljerna. Vanligtvis är en central textreferent aktuell genom hela textkontexten. Den introduceras i början och följer med till slutet. Att de har de längsta ledfamiljerna tyder samtidigt på att dessa tre textreferenter oftast avgränsas av en flock eller en flockgrupp, inte en paragraf.

I det följande analyserar jag först *man*, *kona* och *barn* med tanke på enstaka grammatiska och lexikaliska bindningar och diskuterar sedan kort hur man kan gå till väga i analys av ledfamiljer.

5.1. Bindningar och ledfamiljer: man, kona och barn

Till grammatiska bindningar hör i ÄB bestämd slutartikel, olika pronomen, bisatser och ändrad kasustillhörighet hos textreferenten. Gemensamt för dessa bindningar är att de har identisk betydelse med textreferenten. Lexikaliska bindningar bygger på semantiskt släktskap av varierande slag och grad. Fördelningen mellan grammatiska och lexikaliska bindningar hos de tre centrala textreferenterna *man*, *kona* och *barn* framgår av tabell 2 (associativa bindningar uteslutna).

De bindningar som utgår från *man* är övervägande grammatiska (61 %) medan 39 % är lexikaliska. I fråga om *kona* är proportionerna de motsatta; 42 % av bindningarna är grammatiska och 58 % lexikaliska. Textreferenten *barn* uppvisar en jämn fördelning mellan de två bindningstyperna (49 % grammatiska resp. 51 % lexikaliska). Nedan diskuteras först grammatiska bindningar.

Tabell 2. Grammatiska och lexikaliska bindningar hos *man*, *kona* och *barn* i ÄB.

Ny textreferent	Grammatisk bindning	Lexikalisk bindning
man	61 %	39 %
kona	42 %	58 %
barn	49 %	51 %

I ex. (3) finns en grammatisk bindning mellan textreferenten *man* och det korefererande pronomenet *hanum*, i ex. (4) går bindningen mellan *man* och frasen *þæn man*.

- (3) Nu wærþær **MAN** biltughær. ok rymir land. ok husfru hans sitær quær æptir **hanum**. (fl. XXI)
- (4) wærþær **MAN** siukær a skipum uti. næmpnir rättæn ærwingiæ. dör **þæn man**. [...] (fl. XVI)

Andra konstituenten som bildar grammatiska bindningar med *man* i ÄB är t.ex. *han*, *mannin*, *hans*, *þæn*, *þæn sum drap*. Hos *kona* är bindningarna oftare lexikaliska (58 %) än grammatiska (42 %). De grammatiska bindningar som utgår från *kona* kan se ut på följande sätt. I ex. (5) finns en bindning mellan *o frælsæ kona* och pronomenet *hanæ*, i ex. (6) är *kona siælf* det korefererande uttrycket.

- (5) Nu takær o fræls man **O FRÆLSÆ KONO**. fæstir ok wighis wiþ **hanæ**. [...] (fl. XIX)
- (6) Fæstir man **KONO**. ær wiþær faþir ællær frændær þer næstu. ær æi **kona siælf** a fæstningæ stæmpnu. [...] (fl. I)

Även uttryck som *hun*, *konæn*, *mæþ hænni*, *sum fangin ær* förekommer i grammatiska bindningar med *kona* i ÄB. Textreferenten *barn* uppvisar en jämn fördelning mellan bindningstyperna (49 % grammatiska resp. 51 % lexikaliska bindningar). *Barn* uppvisar en mindre variation än *man* och *kona* i fråga om grammatiska bindningar. De vanligast förekommande bindningarna innehåller *þæt barn* (ex. 7) eller *þæt* (ex. 8). Förutom dessa förekommer pronomina *þe* och *jæk* i grammatiska bindningar med textreferenten *barn*.

- (7) kan atær komæ **BARN** [...] hwat **þæt barn** a. arff takæ ællr æi. (fl. XVI)
- (8) Nu skal **FRILLU BARN** föpæ faþir ællr moþer. þæt þeræ æmpni hawær bætri. siþæn **þæt** ær aff spinæ want (fl. XXIII)

En grammatisk bindningstyp är även bestämd slutartikel som finns belagd hos *kona* och *barn* men endast i några få bindningar (ex. 9–10).

- (9) Nu takær fræls man **O FRÆLSÆ KONO**. mæþ lagh ok lanz ræt. [...] ok swa **konæn** ok allt þæt aff hænni föþis siþæn. (fl. XIX)

- (10) Nu skal **FRILLU BARN** föþæ faþir ællr moþer. [...] Nu gitær hwarti þeræ **barnit** haldit. [...] (fl. XXIII)

Det kan nämnas att den bestämda formen *mannin* förekommer en gång men inte i en grammatisk utan en lexikalisk bindning som utgår från den nya textreferenten *karl* (ex. 11).

- (11) [...] giptis **KARL** .j. kono bo. giptis til twæggjæ lotæ. §.1. [...] siþæn giptis **mannin** til twæggjæ lötæ .j. þriþiung hænnær. (fl. VII)

Larm (1936) räknar upp de tio vanligast förekommande substantiven med bestämd slutartikel i UL och ingen av *man*, *kona* eller *barn* hör till dem. Enligt Larm uppvisar UL överlag ett sparsamt bruk av bestämd slutartikel i jämförelse med andra landskapslagar, vilket enligt honom beror på att ”Upplandslagen som ett skriftligt redaktionsarbete företräder renare den koncisa juridiska stilarten” (1936:19). Larm diskuterar även skillnaden mellan artikelfunktion och demonstrativ innebörd hos *þæt* i uttryck som *þæt barn* som är vanligt i bindningar kring textreferenten *barn* i ÄB. Enligt Larm kan osäkerhet i tolkning av *þæt* bl.a. bero på att dessa grammatiska kategorier (bestämd artikel och demonstrativt pronomen) ännu inte är fullt utvecklade och avgränsade i det gamla lagspråket (Larm 1936: 19–36). I ex. 12 torde båda tolkningarna (artikel och demonstrativ) vara möjliga.

- (12) Nu wærþær man biltughær lagþær. rymir aff land ok husfru. hans mæþ hanum. afflæ **BARN** mæn þön biltugh æru. **þæt barn**. a æi arff takæ. Nu kan **þæt barn** afflæs inlændis. ok föþis utlændis. **þæt barn** ma æi arff takæ. [...] (fl. XXI)

En demonstrativ tolkning av *þæt* i ex. 12 ger textreferenten en kraftigare anaforisk nyans, medan artikeltolkningen av *þæt* enbart anger bindning mellan den nya textreferenten *barn* och dess senare förekomst *þæt barn*.

Man och *kona* har ofta bindningar med de personliga pronomina *han* och *hun*, medan neutrum *þæt* sällan syftar anaforiskt på textreferenten *barn*. Possessiva pronomen används sparsamt i bindningar med dessa tre textreferenter men i ex. 13 finns en bindning mellan textreferenten *barn* (och *þæt barn*) och det possessiva uttrycket *barni sinu*.

- (13) Nu sighiæ frændær barnsins **BARN** wæræ döt föt. þa sighær þan wiþ swar sitær. at **barn** ær quict föt. ok **þæt barn** þa miolk aff moþor spinæ. [...] þær kombær moþer at maghær arffwi **barni sinu**. (fl. XI, § 1)

Grammatiska bindningar kännetecknas av variation i kasustillhörighet (t.ex. *man* – *manni* – *hanum*, *barn* – *barni*, *hun* – *hanæ* – *hænni*). Till grammatiska bindningar hör även relativa bisatser som syftar anaforiskt på textreferenten (ex. 14–16).

- (14) KONO [...] sum hans ær fæsti konæ. (fl. II)
(15) **KONONÆ sum fangin ær**. (fl. VI)

(16) **MÆN [...]** **sum niþum ær næstær. ok kyni kunnæstær.** (fl. XVI)

Som det framgick av tabell 2 finns det skillnader mellan textreferenterna *man*, *kona* och *barn* i fråga om fördelningen mellan grammatiska och lexikaliska bindningar. Varför är grammatiska bindningar vanligast hos *man*? I 17 textkontexter bildas det en ledfamilj kring denna textreferent vilket gör *man* till den oftast förekommande nya textreferenten i balken. I 12 av dessa 17 är *man* även den allra första textreferenten som omtalas, dvs. den introduceras genast i början av kontexten (ofta en flock) och lever vanligtvis kvar genom hela kontexten. Den introduceras som subjekt i 11 av dessa 12 kontexter. I Nils Jörgensens (1988:131) material uppträder de centrala textreferenterna (dvs. manliga referenter) ofta som subjekt, vilket enligt Jörgensen kan bidra till ökat bruk av pronomina som subjekt. I min studie har de nya textreferenternas senare satsdelstillhörighet i sin kontext inte kontrollerats konsekvent men ett stickprov ger vid handen att det korefererande uttrycket ofta är ett pronomen som syntaktiskt fungerar som satsens subjekt. En annan möjlig förklaring torde vara att *man* upplevs som utgångspunkt i beskrivningen av rättsfallen och att andra textreferenter (här *kona* och *barn*) vid behov anknyter till denna referent och definieras i förhållande till den, varvid det uppstår ett behov av semantiskt mer nyanserade lexikaliska uttryck. Härom skriver Jörgensen (1988) att ”kvinnliga referenter uppträder fr. a. i uppgifter om äktenskap. I övrigt omnämns de i relation till män som mödrar, hustrur, systrar.” Detta skulle kunna vara en eventuell förklaring till de många korefererande lexikaliska uttrycken som omtalar textreferenten *kona* i ÄB. Detsamma kan gälla *barn* som beskrivs i förhållande till både *man* och *kona* (eller *móþir* och *faþir*).

Lexikaliska bindningar bygger på semantiskt släktskap mellan textreferenten och det refererande uttrycket (Nyström 2001:39). Som framgår av uttrycken nedan kan lexikaliska bindningar vara kraftigt laddade och lyfta fram en viss ibland även en mindre positiv sida hos kvinnan eller barnet, medan mannen har färre benämningar överlag. I lexikaliska bindningar med *kona* förekommer uttryck som *mö*, *brúþ*, *fastikonæ*, *lik*, *frillu*, *laghtaknæ*, *laghgiptæ husfru*, *apælkono*, *móþir*, *dottir*, *horstakkæ*, *ofrælsæ kono*, *fræls kono*, *fostær móþer* och *annærs manz konæ*. Exempel på uttryck i bindningar med textreferenten *barn* är *broþir*, *systir*, *frillu barn*, *horbarn*, *sizkini*, *ærfwingi*, *skiötsætu barn*, *son ællr dottær*, *apælkono barn* och *rishofþe*. Led som *brúþkomæ*, *lik*, *husbondæ*, *karl*, *bonden*, *ofrælsman*, *frælsman*, *faþir* och *son* förekommer i lexikaliska bindningar med *man*.

Allt som allt är den grammatiska och lexikaliska variationen i bindningsverket rik i fråga om *man*, *kona* och *barn*. Det verkar vara relativt enkelt att finna korefererande uttryck för animata textreferenter i bindningarna. En jämförelse med textreferenten *arff* visar att variationsmöjligheterna är mer begränsade hos inanimata textreferenter och man är benägen att använda nästan enbart grammatiska bindningstyper.

I en ledfamilj påträffas ofta både grammatiska och lexikaliska bindningar. Dessutom förekommer inte sällan associativa bindningar. I ÄB är det vanligt att en ledfamilj kring någon av textreferenterna *man*, *kona* eller *barn* innehåller uppemot tio bindningar. Ju mer central en textreferent är desto sannolikare är det också att den går att tolka som medlem i flera ledfamiljer. I flock II i ÄB är *kona* en central textreferent. Tabell 3 ger exempel på två ledfamiljer som ingår i bindningsverket kring *kona* i denna flock.

Tabell 3. Exempel på ledfamiljer kring textreferenten *kona* i fl. II i ÄB

KONA 1	KONA 2
<i>ledfamilj med grammatiska och lexikaliska bindningar</i>	<i>ledfamilj med associativa bindningar</i>
sum hans ær fæsti konæ	kononnæ giptæ man
hun (2 ggr)	fapir ok frændær
fæstikonæ hans	mæþfylghþ hænnær
fæstikono sinæ (2 ggr)	bondæ sins
ænkiæ	.j. warþnæþ bondæ sins
fæstikonæ	barnum þeræ
þe konæ	bonde ok husfru. ok barn þeræ
hanæ	
bruþ (3 ggr)	
lik	
husfru	

I flock II bildas det – beroende på tolkning – en eller flera ledfamiljer bl.a. kring *kona*. Texten återkommer flera gånger till denna textreferent (t.ex. *hun*, *fæstikonæ*, *þe konæ*, *hanæ*, *bruþ*, *husfrunni*) varvid en ledfamilj med grammatiska och lexikaliska bindningar (ledfamiljen *kona 1* i tabell 3) uttrycker identitet med textreferenten. De relativt entydiga identitetsbindningarna kan sålunda bilda en egen ledfamilj. Dessutom innehåller texten led som inte direkt korefererar med textreferenten utan är av mer associativ karaktär (ledfamiljen *kona 2* i tabell 3); de kan tänkas utgöra ytterligare en separat tematisk ledfamilj (t.ex. *kononnæ giptæ man*, *mæþfylgdþ hænnær*, *.j. warþnæþ bondæ sins*, *barnum þeræ*). Vilka led som ska betraktas som associativa är i allra högsta grad en tolkningsfråga. Ledfamiljerna *kona 1* och *kona 2* kan även slås ihop till ett nätverk kring *kona* och tillsammans bilda en lång ledfamilj. I *kona 1* och *kona 2* finns det led som även kunde placeras i en ledfamilj kring *man* (*sum hans ær fæsti konæ*, *fæstikonæ hans*, *fæsti kono sinæ*). Dessa uttryck kan till och med hör till två olika ledfamiljer (*kona 1* resp. *man*). På motsvarande sätt kan man analysera ledfamiljer kring *man* som också är en av de centrala aktörerna i flock II. De olika möjligheterna att bilda ledfamiljer kan ses som ett tecken på att en viss textreferent ur flera synvinklar är en del av textens centrala innehåll genom att den oskiljaktligen är sammankopplad med andra textreferenter.

6. Till slut

Referensbindning är en mångbottnad textuell företeelse som kan analyseras ur olika perspektiv. Den hör till de centrala sammanhangsmekanismerna i alla välformade texter. Inom svensk textlingvistisk forskning har man intresserat sig för referensbindning och andra textuella fenomen sedan 1970-talet men undersökningarna har vanligen sysselsatt sig med nysvenska forskningsfrågor. Äldre svenska texter är i detta avseende ett så gott som utforskat fält med många intressanta frågeställningar.

Syftet med denna studie har varit att diskutera Upplandslagen som föremål för en lexikogrammatisk referentanalys med hjälp av några centrala textreferenter i dess Ärvdabalk. En textlingvistisk analys av UL förutsätter en diskussion om dess beskaffenhet som text och hur denna text hänger ihop eller om den gör det ur referensbindningens synpunkt. Det har framkommit i denna studie att referensbindningen i Upplandslagens ärvdabalk kan använda såväl flockgrupper, enstaka flockar som paragrafer som sin domän. Detta är en textuell egenskap i lagtexter på grund av deras hierarkiska struktur.

Referensbindning är en ytterst kontextbunden företeelse, vilket syns speciellt tydligt i fornsvenska texter, av flera skäl. Bruket av en del grammatiska kategorier, t.ex. bestämd slutartikel, är ännu vacklande och likaså kan opreciserad anaforisk syftning leda till osäkerhet och tvetydighet i tolkningen av referentstrukturen. Enstaka grammatiska och lexikaliska bindningar är relativt enkla att identifiera, men beträffande ledfamiljer kan flera tillvägagångssätt finnas till hands. Avgränsningen av ledfamiljer är alltid till en viss grad subjektiv.

Denna studie omfattar enbart en balk i Upplandslagen och tre textreferenter i denna balk. En vidare analys av flera innehållsligt olika balkar och textreferenter samt en jämförelse mellan olika handskrifter är nödvändig för att få en fördjupad bild av referensbindningen i Upplandslagen.

Undersökt litteratur

UL = *Upplandslagen*. Utg. C.J. Schlyter. Stockholm 1834. Samling af Sweriges Gamla Lagar. Tredje bandet. Stockholm.

Litteratur

- Byrman, Gunilla 1998. *Tidningsnotisen i förändring 1746–1997*. (Rapporter från projektet Svensk sakprosa. Nr 15.) Institutionen för nordiska språk. Lund.
- Byrman, Gunilla 2000. Textstrukturer i tidningsnotiser. I: L-E Edlund (utg.) 2000. *Studier i svensk språkhistoria 5*. (Nordsvenska. 11.) Umeå. S. 89–100.
- Enkvist, Nils Erik 1974. Några textlingvistiska grundfrågor. I: U. Teleman & T. Hultman (red.) *Språket i bruk*. Lund: Gleerup. S. 172–206.
- Fossestøl, Bernt 1980. *Tekst og tekststruktur. Veier og mål i tekstlingvistikken*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, Ruqaiya 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.

- Hellspong, Lennart & Ledin, Per 1997. *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1933. *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar*. Första serien: Östgötalagen och Upplandslagen. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Hoey, Michael 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Describing English Language. Oxford: Oxford University Press.
- Josephson, Olle 1991. Varför en lätt text kan vara svår att förstå. Några exempel på textanalys. I: Wijk-Andersson, Elsie (red.). *Kultur – text – språk. Det finns mer i en text än ord*. Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 27–38.
- Jörgensen, Nils 1988. Aspekter på textstrukturen i historiografiska texter från medeltid till 1700-tal. I: G. Pettersson (red.) *Studier i svensk språkhistoria*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41.) Lund: Lund University Press. S. 127–132.
- Källgren, Gunnel 1979. *Innehåll i text*. (Ord och stil. Språksamfundets skrifter. 11.) Lund: Studentlitteratur.
- Larm, Karl 1936. *Den bestämda artikeln i äldre fornsvenska. En historisk-semologisk studie*. Stockholm.
- Nyström, Catharina 2001. *Hur hänger det ihop? En bok om textbindning*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 32.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Näslund, Harry 1991. *Referens och koherens i svenska facktexter*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 29.) Uppsala.
- SAG = Teleman, Ulf Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. 1–4. Stockholm.
- Schlyter, C. J. 1877. *Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar*. Band 13. Lund.
- Vagle, Wenche & Sandvik, Margareth & Svennevig, Jan 1993. *Tekst og kontekst. En innføring i tekstlingvistikk og pragmatikk*. Landslaget for norskundervisning. Bergen: J. W. Cappelens forlag.
- Wessén, Elias 1965. *Svenskt lagspråk*. (Skrifter utgivna av Modersmålslärares förening. 101.) Lund: Gleerups.